

A TEHETSÉGGONDOZÁS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

SZÁZDI ANTAL

TEHETSÉG ÉS TELJESÍTMÉNY

Az önmegvalósítás nehézsége: alulteljesítő tehetségek

*Az a nemzet, amely nem képes tehetséges fiainak kifejlődését biztosítani,
és őket a nekik megfelelő helyre állítani, az a középszerűség kezén elsorvad.
(gr. Klebelsberg Kunó)*

Önmegvalósításunk egyik legfontosabb mutatója, hogy az a képesség, tudás, kreativitás, amelyek bennünk rejlenek, felszínre kerülnek-e, teljesítményként értékelhetők-e. Akinél igen, az szerencsés, mert kibontakoztathatja személyiségét, vagyis ahogy mondani szoktuk, megvalósíthatja önmagát. Ám ez nem mindenkire érvényes, mert különféle okok miatt sok tehetségigéret örökre beválatlan remény marad. A velük kapcsolatos tapasztalatokat szeretném a következőkben összegezni. Mindenekelőtt különböztessük meg a beválatlan tehetségek két válfaját.

Az egyikbe azokat a fel nem ismert tehetségeket sorolhatjuk, akiknek adottságai valamilyen ok, okok folytán – jobbára szociálisan hátrányos környezetük képességeiket elnyomó, arra fel nem figyelő hatása miatt – egyszerűen rejtve maradnak. Az e körbe tartozókat nevezhetjük rejtőzködő tehetségeknek is. Ide sorolhatjuk pl. azt az USA-beli félig-meddig analfabéta szemétszállító munkást, akinek A. Einsteinét (1879-1955) is meghaladó intelligenciahányadosát (az ezredfordulókör az évszázad tudósának választott fizikus I.Q-ja 176 volt) egy véletlenszerű mérésen fedezték fel. (Az intelligenciahányados, vagyis intelligenciakvótiens – I.Q – bevezetését W. Stern javasolta 1912-ben a mentális kor helyett, ami a Binét-Simon intelligencia-teszt – 1905 – egyik megalkotója, Binét nyomán terjedt el az egyén intellektuális teljesítményének korcsoportjához viszonyított értékének meghatározására.) Noha a magas I.Q. nem feltétlenül jelent tehetséget, mivel ez utóbbi szélesebb halmazt jelöl, ahhoz, hogy valakit tehetségesnek minősítsünk, bizonyos szintű – ha nem is minden tehetségövezetben azonos mértékű – intellektussal rendelkezni-e kell. Ha a példában szereplő amerikai szemetes méltó körülmények között nő fel, bizonyára beválthatta volna ígéretes adottságait, s ki tudja mivé nőtte volna ki magát. Ám csodás intellektusa örökre rejtve maradt, és senkinek sem tűnt fel, hogy milyen intellektuális kincset birtokolt kisgyermekként, majd ifjúként, s aztán a kukák emelgetésekor már nem is volt módja arra, hogy kitűnjék.

A másik sávba azok tartoznak, akiket felfedeznek, akikről pedagógusaik is tudják, hogy jók az adottságaik, de végül nem felelnek meg az elvárásoknak, nem váltják be a hozzájuk fűzött valós reményeket. Valójában ezt a jelenséget jelöljük alulteljesítésként (noha az előző példa is lényegében alulteljesítést fed). Ez alatt azt értjük, hogy az egyén – elsősorban iskolai – teljesítménye nem olyan szintű, mint amit adottságai révén elérhetne. Ez utóbbi jelenségre térek ki az alábbiakban.

Tehetséges, de miben

A tehetséggel összefüggésben megjegyzésre érdemes még az is, hogy ki miben mutat kiválóságot. Az, hogy az emberek milyen tevékenységet értékelnek, mindig függ a társadalomtól, a benne elfoglalt státustól és magától a kortól, amelyben az egyén él. Manapság igencsak kevésre értékelnék azt, aki mondjuk lándzsavetésben nyújtana kiváló teljesítményt, míg ezt a kvalitást néhány száz éve igencsak nagyra értékelték, mindenekeelőtt a hadviselők körében. Egy középkori csizmadiának nem feltétlenül volt szüksége eme tudományra, így körükben annak volt becsülete, aki például szebben tudta kanyarítani a marhabőrt. Nem tudni mit szólnak volna Periklész korában ahhoz, aki úgy tudott volna néhány méterről a vízbe ugrani, ahogy manapság egy műugró, akinek sportága olimpiai szám. A történelmi kor és a társadalom tehát meghatározza, hogy milyen tevékenységet tartanak fontosnak az emberek. Ebben persze szerepe van annak is, hogy mit ismerhetnek a kor szintjén. Lehet, hogy szívesen rendeztek volna Mátyás király udvarában Rubik-kocka bajnokságot, ha ilyen kockájuk lett volna. A régi társadalmak inkább a praktikumot tekintették elsődlegesnek, még a sportban is. Az ókori olimpiák a praktikus és férfias foglalatosságot kedvelték, aminek más körülmények között, így a háborúban is hasznát vehették. (Nem csak a versenyzők meztelensége miatt zárták ki a nőket a versenyből, de még a nézőtérrel is, hanem bizonyára azért is, mert a sportot, a küzdelmet férfias kiváltsággként őrizték.) A modern kor már elrugaszkozik a társadalmi igénytől, és inkább a kedvtelés válik fontossá. Olyan sportágak tűntek és tűnnek fel, amelyek igencsak távol állnak a társadalmi praktikumtól, és időnként csodálkozunk, hogy ilyesmikkel komoly emberek foglalkoznak, és sokan fizetnek is, hogy nézhessék. (Tudom, méltatlan megítélni a különféle sportokat, hiszen ha belegondolunk, az is furának hat, hogy egy diszkosznak nevezett fémdarabot meglelt emberek annak reményében hajigálnak, hogy az övék repül a legmesszebbre. Pedig ezt már évezredek óta teszik olimpiai sportágként. Ugyanilyen sajátos emberi jelenség az a művészetnek nevezett tevékenység, hogy valaki adott esetben felismerhetetlen ábrákat visz vászonra és vannak, akik a szerzőjük nevétől függően akár dollár milliókat is adnak érte.) Azonban a különös sportágak is felszínre hozzák a maguk tehetségeit. Ezer éve igencsak csodálkoztak volna, ha huszonketten egy bőrlabdát rugdosnak, miként manapság nem nagyon lenne vonzereje annak, ha lovasok rudakkal egymás

ellen vágtatnának, hogy kivessék a másikat a nyeregből. (Habár sohasem lehet tudni, hogy mit hoz a jövő és az emberi lelemény. Talán felvirrad újból a tehetségesen öklelők napja is.)

Teljesíteni, de miként

A világ különböző tájain nem egységesen határozzák meg, hogy ki tekinthető tehetségesnek. Ugyanígy eltérő a módszer arra is, hogy közülük ki az, aki – pszichológiai eszközökkel bemért – potenciális adottságainak meghatározott arányában nyújtott eredménye alapján alulteljesítőnek számít-e, vagy sem. Magyarán szólva: aki egy bizonyos színvonalat teljesít, az tudna-e még ennél is magasabb színvonalat elérni (ha a szükséges feltételek megvolnának hozzá). Nehéz tehát behatárolni, hogy mindenki képességei csúcsát ostromolja-e, vagy csak annak egy részét hasznosítja, és ráadásul még ezzel is az élvezőnybe tartozik. Ha igen, akkor ez utóbbi személy is alulteljesítő tehetség, mert képességei alatt teljesít, és nem csak az, akinek remek adottságai vannak és hátul kullog.

A korai alulteljesítés, a be nem váltott ígéret valószínűleg nagy társadalmi veszteséget jelent, amivel az elmúlt évszázadok alatt mindig számolnia kellett az emberiségnek. Ezt sokan korán felismerték, és tettek annak érdekében, hogy ezek a gyermekek külön segítséggel kibontakoztathassák adottságaikat, és megfelelő képzésben részesüljenek. Gondoljunk az egyházakra, mindenekelőtt a korai időszakban a katolikus egyházra, ahol az egyszerű származású, jó képességű gyermekek segítése elsőként valósult meg. Magyarországi példa is akad, így pl. Bakócz Tamás (1442-1521) esztergomi érsek – aki majdnem pápa lett – parasztyermekként lett pap, majd futott be fényes karriert; vagy a hasonló posztot betöltő Szalkai László (1475-1526), akinek apja foltozóvarga volt.

Valójában milyen személyiségjellemzők alapján minősíthetünk valaki tehetségesnek? Mik a tehetség ismérvei?

A tradicionális meghatározás szerint tehetségesnek mondjuk azt, akinek magas az intellektuális képessége (magas az I.Q.-ja); kifejezetten kreatív (alkotóképessége kiemelkedő); jól motivált (az őt érdeklő területen szorgalommal tevékenykedik). Ezt a meghatározást a nem rég hazánkban járt Renzulli (1936) professzor éppen harminc éve (1978) alkotta meg, és világszerte elfogadták.

Más meghatározásoknál tovább differenciálták a mentális adottságot: felosztották speciális és általános értelmességre. Később a Renzulli-modell kiegészült, mert túlságosan általánosnak tűnt az egyre bővülő tehetségkutatás számára, de a lényeg megragadásához kezdetben nagy szolgálatot tett, amire lehetett építeni, és definícióként még ma is talán ezt idézik a legtöbbit a tehetségirodalomban.

Egy futóbajnoknak pl. nem feltétlenül szükséges magas értelmi szinttel rendelkeznie – sokukra nem éppen ez jellemző, hiszen kora ifjúságuktól fogva a választott sportra kellett a figyelmüket fordítaniuk, és nem a tanulásra –, de egy korszakos képzőművésznek sem kell éppen neumann-i agyi kapacitás, hogy maradandó

értékű életművet hozzon létre. Picasso (1881-1973) egész életében gondban volt a négy számtani alpművelettel, de a világ már életében zseniként tisztelte.

A neves pszichológus, Howard Gardner (1943) egy évtizede megjelent munkájában az intelligenciát változó, fejlődő, több tényezős jelenséggé írta le, amely meghatározott számú, és eltérő színvonalút összetevőkből áll. Szerinte az intelligencia a következő elemekből épül fel: nyelvi, logikai-matematikai, zenei, pszichomotoros, szociális, természettudományos, térbeli, önkifejező (ezt arra a képességre értette, amellyel élményeinket, érzéseinket, világlátásunkat, és egyéb személyünkhöz kötött pszichés jelenségeinket kifejezésre juttathatjuk művészi eszközökkel, vagy egyszerűen csak a beszéd által.)

Manapság egy új intelligencia övezet bukkant fel a szakirodalomban, amit társas intelligenciának neveznek, és a másokra figyelés, az együttműködés, az érzelmi kooperáció szintjét jelöli. (Kissé átfedi a szociális intelligenciát, de hát kitalálójának is be kell vonulnia valami ötlettel a tudománytörténetbe.)

Tehetségjellemzők

Tehát jöttek a kiegészítések: A három ismérvhez csatlakozott a speciális képesség, majd a hazánkban is többször megforduló holland F.J. Mönks (1932) professzor révén a család, az iskola, a kortárs csoportok szerepe, vagyis a támogató közvetlen környezet. A kutatók egyéb elemeket is csatoltak, akik közül két magyart mindenképpen érdemes megjegyeznünk. A mönks-i modellhez Czeizel Endre (1935) a tágabb társadalmi környezet és az ún. sors-faktort, a szerencsét, a genetikai adottságokat (betegség, drogfogyasztásra és öngyilkosságra, stb. való hajlam) kapcsolta. Ezek valóban lényeges elemei annak, hogy a tehetség felszínre kerüljön (szerencse) és az egyén kibontakozhasson (társadalmi elismerés). Az irodalommal kacérkodó Napóleon (1769-1821) – amiben igazi dilettánsnak bizonyult – szerint, ha nincs forradalom, akkor ő legfeljebb kapitányságig vitte volna. Ha nem tör ki a szabadságharc, Görgey Artúr (1818-1869) kémikusként boldogult volna, és a történelem nem zseniális hadvezérként tartaná számon.

A hazai tehetségmozgalom kiemelkedő személyisége, dr. Harsányi István (1908-2002), a tehetség etikai oldalát hangsúlyozva, és az E-faktort illesztette a definícióhoz. Nem mindegy ugyanis, hogy ki mire használja fel a tehetségét: Sztálinná (1878-1953), Hitlerré (1889-1945) vagy Albert Schweitzerré (1875-1965), Mahatma Gandhivá (1869-1948) lesz-e. Tehát ha nincs meg az etikai elem a személyiségben, akkor esély van arra, hogy az egyén az antiszocialitás felé sodródva a bűnözést (akár a politikait is) válassza kifizetési tereppé, főleg ha képességei kibontakoztatására nem kap elegendő társadalmi támogatást. Ilyen helyzetben az is előfordulhat, hogy önpusztító életmódot választva herdálja el tehetségét. „Tehát adjanak nekünk jobb társadalmat. Tegyék szebbé az életet. El fogja dobni minden eszes lény a maga italospoharát.” – írta Ady Endre (1877-1919) Az alkohol című cikkében. A jobbik eset ilyenkor, ha más égtájon próbálja

hasznosítani magát. Ne vegyük el tehát a kedvét egyetlen tehetségnek sem, így akadályozhatjuk meg, hogy a deviáns karriert, vagy a külhoni érvényesülést válassza.

Ha a tehetséges tanulókra jellemző személyiségjegyeket akarjuk csokorba gyűjteni, akkor a következő ismérveket sorolhatjuk fel (amelyek alapvetően az általános intellektuális övezetbe tartozó tehetségekre illenek): problémahelyzetben gyorsan eligazodik, mert hamar felismeri megoldást; jellemző rá a kíváncsiság, ezért érdeklődik az új ismeretek, problémák iránt, de ez a kíváncsiság elsősorban az őt érdeklő témákra vonatkozik; általában szeret társalogni, mert bizonyos mértékben ez is ismeretszerzést jelent számára; fogékony a humor iránt, mivel abban olyan intellektuális teljesítményt, eredetiséget, képzelőerőt érzékel, amit kreatív ismeretszerzéseként él meg; érdeklődése mély, a kognitív befogadásban ritkán felszínes, ebből következően feladattudat erős, ami érdeklő, abban alaposan elmélyül, s addig foglalkozik egy problémával, amíg meg nem oldja; jó megfigyelő és elemző, így feladatmegoldáskor felismeri az olyan apró, de fontos részleteket, amelyeket mások általában figyelmen kívül hagynak; gondolkodásában plasztikus, könnyen elvonatkoztat, de a konkrétumok iránt is érzékeny; gyakorlatikusan használja intellektusát, vagyis felismeri, hogy az eseményekben mi a lényeges, és azt alaposan tanulmányozza, míg a lényegtelen elemeket, mint a megoldást lassító, hátráltató tényezőket, figyelmen kívül hagyja; a szokatlan, számára ismeretlen jelenség iránt fokozottan érdeklődik; kevés információból is megérti a probléma lényegét; gondolkodásában erős a logikai elv, az ok és az okozat összefüggéseket hamar beazonosítja; rövid és hosszú távú emlékezete átlag feletti, az elsajátított információk lényegét hosszú időre megőrzi, és azokat szükség esetén alkotó módon alkalmazza, kapcsolja össze újonnan szerzett ismereteivel; jellemző rá az empátia, az érzékenység és a kifejező anyanyelvhasználat; mentes a tekintélyelvűségtől, azt fogadja el, amit önmaga is helyesnek tart. (Mintha szem előtt tartanák Leonardo da Vinci (1452-1519) megállapítását: Aki tekintélyre hivatkozva vitatkozik, az nem az eszét, hanem az emlékezetét használja.) Talán a legfontosabb ismérveket sikerült összegyűjteni, de ezek természetesen nem mindenkinek a személyiségét azonos számban és mélységben jellemzik. A tehetségek esetében hajlamosak vagyunk mindenkit egy kalap alá venni, pedig miként annyi minden ezen a világon, esetükben is sokféle megnyilvánulási formát tapasztalhatunk.

Tehetségövezetek

A legegyszerűbb felosztás szerint vannak:

– Intellektuális tehetségek: magas az IQ-juk, vagyis nagyfokú értelmesség, gyors felfogóképesség, remek memória, kiváló problémamegoldás jellemzi őket, s emellett könnyen és gyorsan tanulnak, a nehezebb összefüggéseket is hamar és különösebb magyarázat nélkül megértik, így iskolai eredményeik jók. Kreatívak, a feladat iránti elkötelezettség jellemzi őket, vagyis magasan motiváltak.

– Pszichomotoros tehetség: a mozgással összefüggő tevékenységben, (pl. sportban, táncban) nyújtott kimagasló teljesítményt soroljuk e tárgykörbe. Itt nem feltétlenül szükségeltetik magas intellektus.

– Művészi tehetség: mindenféle művészeti tárgykörben működő kiválóságok tartoznak ide. Itt a vezető személyiségjellemző a kreativitás.

– Vezetői tehetség: az emberek irányításának, tevékenységük szervezésének kiváló képviselőit soroljuk ebbe a körbe. A szociális kapcsolataikban kiemelkedők is ide tartoznak, hiszen a jó kapcsolatteremtő képesség a vezetői tehetség egyik ismérve. A társas együttműködésben kiemelkedő személyek (vagyis a jó kapcsolatteremtők) az emberek irányításában, a közösség szervezésében is jeleskednek, így általában vezetőként is megállják a helyüket.

Mindegyik tehetségövezet esetében a Renzulli-modell valamelyik eleme hangsúlyosan van jelen, ha más nem, akkor a motiváció, amely mindegyik övezetnél megtalálható, hiszen a feladat iránti elkötelezettség nélkülözhetetlen eleme a tehetség megnyilvánulásának.

Tehát ezeken a területeken kell bizonyos, átlagot meghaladó szintet elérnie valakinek, hogy tehetségesnek minősüljön. Ha meglévő adottságai ellenére nem éri el valaki azt a bizonyos szintet – amit a szakemberek más-más arányban határoznak meg –, akkor az illető alulteljesítőnek számít. Más a helyzet, ha valaki csak egy-egy területen marad le, mert akkor – a gyermek személyisége alapján – viszonylag könnyű a segítség. Fontos az a terület is, ahol tehetségesnek bizonyul a gyermek. Ha képzőművészetben emelkedik ki, akkor nem különösebben baj, ha intellektuálisan hátrányban van. Még lehet belőle Picasso (vagy legalábbis hozzá mérhető alkotó, mivel még egy Picasso már nem csinálna forradalmat a képzőművészetben, hiszen már Herakleitosz – Kr.e. 535-475 – óta tudjuk: kétszer nem lehet ugyanabba a folyóba lépni, és nincs is rá szükség.) Ha azonban a leendő Picassónk nem tűnik ki motiváltságával (miként kitűnt a pazar mennyiségű életművet hátrahagyó mester), akkor hiába várjuk tőle a műveket. Ha netán a kreativitásával van baj (ami a művészetben, kitüntetetten a képzőművészetben elengedhetetlen tehetség-feltétel), akkor hiába várunk tőle egyedi látásmódról, eredetiségről tanúskodó alkotásokat, kismester, netán műkedvelő szinten marad. Ezekben az esetekben motivációfejlesztő tréningeken kell acélozni feladattudatát, a tevékenység iránti elkötelezettségét. Külön fejlesztésre szorulhat az a tanuló is, aki motivált és jó a rajzkészsége, de nem jellemzi látványos kreativitás. Alacsony kreativitás szintnél, jó kézügyesség mellett, lehet valakiből olyan mester, akinek a látvány rögzítése a feladata (pl. régészeti rajzoló). A kiemelkedő képzőművésznek kreatívnak is kell lennie, mert nem csak a látvány rögzítése fontos. Nem helyes azonban, ha – miként az manapság egyre inkább elharapózik – mindenáron művészeket akarunk faragni a gyermekekből. Tele van az ország mindenféle rendű-rangú művésszel, akik az olykor túlhajtott iskolai és egyéb szintű rajzversenyek jól szereplő indulóiként parkoltak le – sokszor pedagógusi segítséggel – a képzőművészetnél. Ha gyermekként jól rajzol valaki, nem kell rögtön művésszé avatni. Akiben azonban valóban ott a tehetség, azt segíteni kell. (A jól rajzoló, és

technikailag színvonalas festő Adolf Hitler ifjú korában tájakat, postai képeslapokon szereplő épületeket remekül tudott vászonra, papírra vinni. Kár, hogy kreativitás híján nem vették fel az akadémiára, mert akkor egy átlagos festőmesterként elboldogult volna, és bizonyára nem vágyta volna annyira a politikai érvényesülést.)

Tehát nem mindig tekinthető alulteljesítőnek egy tehetséges gyermek, mert nem biztos, hogy abban a képességövezetben, amiben lemaradt, arra feltétlenül szüksége van ahhoz, hogy kiválót nyújtson. Egy gerelyhajítónak, futóbajnoknak nincs szüksége különösebb kreativitásra, de mondjuk egy labdarúgónál nem árt ha ezzel is bír. Sokszor mondják, hogy a focit fejben játsszák, és ez lényegében igaz, mert a váratlan helyzetekben a pályán gyorsan kell döntenet, és végrehajtani az eredményt hozó megoldást.

Célzott fejlesztés

A tehetség a személyiség dinamikus jelensége, amely nem állandó, nem nyilvánul meg mindig azonos színvonalon. Ha nincs folytonos, a személyiség teherbírásának és a tehetség válfajának megfelelő terhelésnek kitéve az egyén, akkor bizony az veszít színvonalából. Az alulteljesítő tehetségek egy részénél vélhetően ez a jelenség is érvényesül. Előfordulhat az is, hogy egy-egy sajátos személyiségű tehetségre a pedagógusok nem figyelnek fel, sőt éppen furcsasága miatt elutasítják, s mivel a pedagógus a diákok – főleg a kisebb diákok – nagy része számára vonatkoztatási személy, ők is követik a példát. Az alulteljesítő tanulók – és nem csak a kifejezetten tehetségesek – pedagógiai segítése tehát elengedhetetlen feltétele az adottságuknak megfelelő teljesítmény eléréséhez. A hazai pedagógiai gyakorlatban az egyéni segítséget tekintve előnyben vannak azok, akik nem csak önmagukhoz képest maradnak le valamilyen tantárgyban, hanem a kortársaikhoz, osztálytársaikhoz képest is. A felzárkóztatásnak hagyománya van magyar iskola-rendszerben, míg az alulteljesítő tehetségek segítésének nincs számottevő, kidolgozott gyakorlata. Leginkább azért, mert a pedagógus jobbra nem is tudja, hogy a valamilyen tárgyban lemaradó, vagy személyiségjegyében a megszokottól eltérő jellegzetességgel bíró gyermek adott esetben kiemelkedő tehetség. Mit tapasztal a matematika tanár? Ennek a diáknak nem megy a matek. Ha esetleg a naplóban ránéz a magyar jegyeire és azt látja, hogy ott csak jó jegyek szerepelnek, leginkább napirendre tér fölötte, mondván: megszokott, hogy aki a reál tantárgyakban gyenge, az a humánokban jó. Na, de nem mindegy, hogy mennyire! Sokszor még az irodalomtanár sem fedezi fel, hogy a jó magyarosok között is milyen jelentős színvonalbeli eltérések vannak. Az iskola hamar észreveszi, hogyha valakinek nem megy a tanulás – persze ezt a legkönnyebb felfedezni –, de azt már kevésbé, ha valaki valamiben nem csak kitűnő, hanem kimondottan tehetséges is. Nem könnyű persze beazonosítani, hogy ki jó tanuló, és ki tehetséges. A kettő ugyanis nem feltétlenül jár együtt, és a gyakorlat szerint jobbra éppen-séggel nem együtt jár. A még mindig jobbra frontális módszerre, illetve tesztes

feleltetésre épülő iskolarendszerben igencsak nehéz felfedezni, hogy kiben rejlik kreativitás, a számára érdekes tevékenység iránti feladat-elkötelezettség, valamely speciális területen mutatkozó magas intellektus, vagyis tehetség. A tehetségsegítő pedagógusok számának örvendetes növekedésével azonban mind többen lesznek, akik nem a jó tanulót tekintik tehetségesnek, hanem azt, aki valóban az. A jó tanulóból fontos munkát végző értelmiségi lesz, aki megbízhatóan látja el a feladatát, és néhány évtized múlva szép beszédben búcsúztatják, ha nyugállományba vonul, és szintén szép beszédet és számos koszorút kap sírnál, ha annak is eljön az ideje. Ám emléktáblát mégis az kap, aki lehet, hogy nem volt kitűnő tanuló, még csak fontos állása sem, de tehetségét kibontakoztatva egyedi életművet alkotott. Nos, őt kell nekünk megtalálni, segíteni kibontakozását, és aztán hagyni, hogy szárnyra kapjon. Abban, hogy ez így legyen, elismerés illeti a Magyar Tehetséggondozó Társaságot és elnökét, Balogh Lászlót, a Debreceni Egyetem Pedagógiai-Pszichológiai Tanszéke volt vezetőjét, és tanár kollegáit. A tanszéken ugyanis évekkel ezelőtt az Európai Tehetség Tanács elnöke, Mönks professzor segítségével elsőként indították be a tehetségsegítő pedagógusok posztgraduális képzését, sőt a témából már doktorálni is lehet. Azóta már az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán – mindenekelőtt Heimann Ilona docensnek köszönhetően – szintén folyik hasonló képzés.

Milyen feladatok állnak egy iskolai tehetségsegítő pedagógus előtt? Mindenekelőtt olyanok, amikről az előzőekben szó volt: koordinálni a tanárok között, felfedezni és segíteni kibontakozni a tehetséges diákokat. Beleértve az alulteljesítő tehetségek segítésének megszervezését is. Nézzük tehát kik is az alulteljesítő tehetségek, és mi jellemző rájuk?

Alulteljesítés: okok és módszerek

A jelenség háttérében szinte mindig kimutatható valamilyen pszichés probléma és/vagy szociális kapcsolati zavar. Főként a gyermek és a számára fontossággal bíró felnőtt és kortársi környezet közötti kapcsolatban tapasztalható valamiféle diszharmónia. A családi problémák mellett baj lehet a tanuló és az iskola, vagy inkább a diák és pedagógus között, ha valaki tartósan képességei alatt teljesít. Sokuknál tapasztalható kisebb-nagyobb mértékű iskolaellenesség: egyszerűen nem érzik jól magukat a közösségükben, az iskolában. Jelzésértékű lehet egy problémás tanulónál, hogy csak egy bizonyos órán, netán egy bizonyos tanárral szemben követi el a csínyeket, fegyelmezetlen, nem figyel, mással foglalkozik, vagy ez a magatartás mindenkivel és mindenhol jellemző rá. Ez utóbbi esetben joggal tételezhetjük fel, hogy alulteljesítéssel állunk szemben. Tehát az alulteljesítők sokszor nem jönnek ki társaikkal, vagy a pedagógusokkal, nem tudják elfogadni a kötöttségeket, ezért jobbára beszűkült társaskapcsolat jellemző rájuk. Mivel kilógnak saját közösségéből, de társakra mégiscsak szüksége van, ezért jobbára

más vonatkoztatási csoportot választanak, leginkább maguknál idősebbeket (jó képességeik folytán be tudnak illeszkedni a nagyobbak közé), de az önmagába fordulás jelensége is sűrűn tapasztalható.

Sokuk érzelmi élete sincs rendben, és emiatt nagy belső energia vonódik el az intellektuális területről, ami nyilvánvalóan rontja a tanulmányi eredményességet. Az érzelmi nevelésnek az alulteljesítő tehetségek esetében tehát kiemelt a szerepe, mert ennek hátterében nem ritkán az érzelmi kötődés hiánya, az elhanyagolás, a motivátlanság áll. Vannak rossz tulajdonságok, amikből nagy tehetség kerekedik ki – írta egykor La Rochefoucauld (1613-1680) és ezt jó, ha egy (tehetségfejlesztő) pedagógus mindig szem előtt tartja.

Az érzelmi élet időleges, vagy tartós zavarakor tapasztalható diszkonform érzetükből adódóan nem tartoznak a legudvariasabb diákok közé: sokszor cinikusak, tapintatlanok és semmiképpen sem erényük a türelem. Nagy részük írásbeli munkája gyenge, de ugyanakkor a szóbeli kifejezőképességük átlag feletti. Ez is sokszor okoz konfliktust, hiszen az iskolai számonkérések jelentős része manapság írásbeliséget igényel. Mindezek még kiegészülhetnek nyugtalansággal, ami előfordulhat amiatt is, hogy unatkoznak, mivel az átlagosakra mért feladatokon már túl vannak. Egyfajta szétesés felé sodródó személyiségképet mutatnak, persze különböző mértékben. Amelyikük esetében egyértelműen látható, hogy nem érzi jól magát a bőrében, szociogén és pszichogén eredetű problémái vannak, ott be kell vonni a megtervezett fejlesztésbe a pszichológust, tehetségpedagógust.

Mit tehet a tanórán a pedagógus az alulteljesítő tehetséggel? Mindenekelőtt sikerélményhez kell juttatnia, éreztetni kell vele, hogy bizalommal van iránta, számíthat rá. A következőket kell még elérnie: optimális tanulmányi terhelés, a gyermek társas kapcsolatainak rendezése, szoros kapcsolattartás a szülővel, arra a tehetségövezetre támaszkodni, amelyben kiemelkedik, és állandóan motiválni, figyelemmel kísérni a munkáját, új feladatokkal bízni meg. Vagyis: fokozottan figyelni kell rá, nem szabad szem elől téveszteni sem az iskolában, sem a családban, nehogy tehetségét valamilyen deviáns karrier irányában hasznosítsa. Az alulteljesítés hátterében tehát szinte mindig valami diszfunkciós pszichés, netán egyéb egészségügyi probléma áll, s ezt kell diagnosztizálni, és tervszerű pszichológiai, pedagógiai, vagy egészségügyi eljárással orvosolni, mert az alaptünet megszüntetése a másodlagos tünetet, az iskolai alulteljesítést is felszámolja.

Kiemelten fontos a megfelelő motiválás, ami lényegében kétféle módon valósítható meg. Egyrészt racionálisan: elmagyarázzuk a tanulónak, hogy a képességeinek megfelelő teljesítmény elérése kizárólag a saját érdeke (közvetlen út). Másrészt rávezetéses módszerrel, amikor pedagógiai eszközökkel felkeltjük a figyelmét, érdeklődését az ismeretsajátítás, a tanulással összefüggő tevékenység iránt (közvetett út). Kinél melyik – esetleg mindkettő – válik be, azzal kell élni. A lényeg, hogy építsük ki, vagy erősítsük a diákban az önbizalmat, a tanulást, a teljesítés iránti kihívás elfogadásának igényét, a sikerorientáltságot. Be lehet építeni a közösség szerepét is, hiszen a gyermekek, életkornak megfelelően eltérő mértékben ugyan, de minden életszakaszukban fontosságot tulajdonítanak kö-

zösségi státusoknak, annak, hogy milyen helyet foglalnak el a kortárs csoportjukban. Akár az egyéni hiúságra is lehet építeni: mutassa meg, hogy van olyan legény (leány), mint bárki az osztályban. Tudatosítani lehet a diákkal a tanárok részéről feléje irányuló teljesítmény elvárását is, aminek meg kell felelnie. A racionális és a rávezetési módszer variálása is sikert eredményezhet. A lényeg: nem magára hagyni a képességei, tehetsége alatt teljesítő diákokat.

Esetükben a fejlesztésnél szerepe lehet annak is, hogy a két agyfélteke funkciója részben eltérő. A balféltekét racionálisnak, a jobbát pedig emocionálisnak szoktuk röviden megnevezni. A tehetségesek esetében a jobb félteke működésnek nagyobb szerepe van, hiszen onnan kap muníciót a kreativitás, a motiváció, az érzelem, a magunkra figyelés. Ha nem a tudást, az intellektust, a racionális tudatot kívánjuk fejleszteni, akkor olyan foglalkozási formákat kell találni, ahol garantálható az emocionális tudatot fenntartó jobb félteke intenzív működése. Ilyenek pl. a művészi tevékenységek, a zene, az ének, a rajz, az újfajta látásmódot igénylő feladatok megoldása. Csak racionalitásra építeni az oktatásnál és a célzott fejlesztésnél, nem szabad. Ezért volt üdvözendő, amikor a diákoknak délutáni elfoglaltságot szervező művészeti iskolák köre kiépült, ahol az érzelmeket is stimuláló jobb agyféltekés tevékenykedtetésre helyeződött a hangsúly a délelőtti főleg bal agyféltekéssel szemben.

Tehetség-menedzselés

Gyermekvédelmi felelős vélhetően minden iskolában működik (újabbán sajnos már ez sem törvényi kötelezettség), de tehetségsegítő pedagógus nem, ezért ott, ahol erre a megbízásra utalok, az osztályfőnöki (illetve szaktanári) feladatkörre is gondolok.

A tehetségmenedzselés, ez a meglehetősen előnytelen hangzású kifejezés fedi a tehetségpedagógus munkájának lényegét: segíteni minden lehetséges eszközzel a tehetségígéretek, a tehetségeket. Nem csak a tanárok vehetnek ebben részt a tehetségkoordinátor, tehetségsegítő pedagógus által, hanem a szülők, mentorok, netán szponzorok is, ha egy-egy verseny, külföldi út szükségessé válik, és a gyermek nem a legjobb szociális körülmények között él. Ők egyébként külön és fokozott figyelmet érdemelnek.

A diagnosztizált tehetségek esetében a szülőket feltétlenül be kell vonni a segítő munkába. A gyermek életkorának, a fejlesztendő személyiség területnek és a képességövezetnek megfelelően kapjanak eligazítást, hogy mit is tehetnek odahaza. Legfontosabb: nem korlátozni a gyermeket abban a tevékenységben, amiben kvalitást mutat. Ez azonban ne jelentse azt, hogy állandóan azt a tevékenységet űzze. Kérdezzen bármit és majdnem bármikor. Szabad tér legyen az otthon, ha már az iskolában – jobbra – korlátok között kénytelen létezni, elsősorban mentálisan. Fokozatos és optimális legyen a terhelés otthon is. Nem csak a pedagógust – és minden segítő foglalkozását – érheti el a kiégés (burn-out) jelensége, hanem a túlterhelt gyermeket is, aki erre általában regresszióval (időleges fejlődé-

si visszaeséssel, esetleg betegséggel), vagy a ma divattá vált válaszreakcióval, agresszióval reagál. (Ez utóbbi jelenség egyébként a személyközeliséget nélkülöző – az iskolaösszevonások hatásaként manapság egyre szaporodó – mamut-iskolák kikerülhetetlen jellemzője.)

Legyen rugalmas a tanár, de a diák is. Van, amikor nincs olyan pszichés állapotban a gyermek, hogy adott időszakban terhelhető lenne. Ne zongorázzon, vívjon, vagy éppen matematikázzon otthon azon a héten mindennap, ha éppen nincs kedve hozzá. Az ismeretátadásban, a készségfejlesztésben is lehet kisebb szüneteket tartani, ha a gyermek érezhetően – netán általa is kifejezett módon – igényli azt. Észre kell venni, hogy mikor kell szünetet tartani, akkor is, ha a gyermek nem jelez látható módon. A pedagógusnak, és a szülőnek is meg kell éreznie, hogy mikor kell lassítani a tempót, visszafogni egy kicsit a gyermeket akkor is, ha éppen nem akarja.

Ne legyen egyoldalú a fejlesztés. Ne csak az eredmények hajszolása töltse ki a napot, hiszen az intellektus, a készség, a képesség mellett az érzelmi élet is meghatározza a személyiséget. Sokszor esünk abba a hibába, hogy túlzottan a célzott felkészítésre, fejlesztésre koncentrálnunk, és számításunkon kívül hagyjuk az személyiség etikai oldalát. A pedagógus (mentor) – tanítvány kapcsolat nem csak egy-egy képességövezet rámenős fejlesztését jelenti, hanem a személyiség építését is. A régmúlt időszak mester-tanítvány kapcsolatában a beszélgetések, közös elmélkedések, meditációk, erkölcsi tanulságok levonása, etikai normák közvetítése is fontos elem volt. Erre manapság láthatóan nincs idő, legalábbis nem szánunk rá időt, ami baj. Látni ma sétálni, bandukolni egy diákot, és egy pedagógust, akik pihenésképpen éppen valamilyen erkölcsi tanulságról diskurálnak, netán vicceket mesélgetnek, mint évtizedekkel, évszázadokkal ezelőtt?

Ami segít: az önbizalom

Az erkölcsi, etikai elvek mellett mi lehet az, amiben még a személyiségét kibontakoztató diák segítségre szorul? Az önbizalom. Főleg a kamaszévek nagy dilemmája, hogy mi végre van az ember a világon, és mit tehet abban olyat, ami általános haszonnal bír. Az önbizalom kiépítése, erősítése, egyfajta harmonikus és kiegyensúlyozott küldetéstudat nagyon sok segítséget adhat annak a diáknak, aki – életkorának megfelelően – éppen válságot él át. Ne szegje kedvét a kudarc, amely új erők, tettek forrásává válhat. Az alkotáshoz feltétlenül szükséges a kiegyensúlyozott önbizalom, amely további alkotó energiák forrása lehet. Feltétlenül higgyen önmagában, érezze alkalmasságát a feladatra, mert a motivációhiány alkotásgátló jelenség. Sokszor tapasztalható, hogy még a siker is elbizonytalanítja a fiatalot. Egyrészt nem érzi, hogy valóban figyelemre méltót produkált, másrészt úgy gondolja, hogy elért képességei határáig, innen már nem tud feljebb lépni, és ez korlátozza az intellektuális cselekvésben, gátolhatja kreativitását, blokkolhatja motivációját. Ezeket a holtponthoz túl kell segíteni.

A tehetséges gyermekek általában gyorsabban gondolkodnak mint kevésbé ígéretes képességű társaik. A kognitív tehetség, az intelligens viselkedés egyik jellemzője, hogy az egyén a környezet társas ingereire (kérdésekre, cselekvést kívánó helyzetekre, stb.) adekvát választ ad. A feladatiránti elkötelezettség sokszor párosul gyors reagáló-képességgel, ami leginkább a tehetségesekre jellemző. Nem kimondottan tehetség jelző ez a viselkedésforma, mert kevésbé felkészült, vagy hipermotil tanulókra is jellemző a gyors reagálás, ami sokszor eredményez pontatlan választ.

A gyors, az impulzív válaszok pl. a tanári kérdésre, a tehetséges gyermeket is a pontatlanság felé vihetik, ezért a nevelésüknél erre az elhagyandó magatartásra feltétlenül figyelmet kell fordítani. Tanulja meg, rögzüljön benne, hogy az első megoldási lehetőséget ne mondja ki, ne vesse papírra, hanem jól gondolja át, mérlegelje, vizsgálja meg minden lehetséges oldalról, és az elemzés eredményeként döntse el, hogy melyik megoldást választja. Az elemzésnek lehet olyan előnye is, hogy a kezdetben jónak tartott, és jónak is bizonyuló megoldás helyett talál egy még jobbat. Sajnálatos, hogy a mai iskolai körülmények nem nagyon adnak teret az elmélyülésnek, a problémák alapos és sokoldalú vizsgálatának. Mindenre gyorsan kell választ adni, és ezzel maga a pedagógus készíti a tanulót arra, hogy adott esetben mélyebb analízis nélkül mondjon véleményt jelenségekről, adjon választ egy-egy tantárgyi kérdésre, ami emiatt nem mindig lesz helyes.

Cél és feladat harmóniája

A tehetséget segítő pedagógus egyik legfontosabb teendője, hogy a napi események koordinálása, a segítség mellett kiemelt figyelemmel legyen arra, hogy a terhelhetőség mértékéig rövidtávú feladatokat, és a hosszú távú célt adjon az alulteljesítő diáknak.

Világos cél, és végrehajtható, tervezett feladatok nélkül nem sok eredménye van a tehetségsegítő munkának. A feladatok, célok kiválasztása, közös munka eredménye legyen, amiben a diák mellett a szülőknek, a többi pedagógusnak, segítő munkatársaknak (pl. pszichológus) is szerepet kell biztosítani. Fontos, hogy a cél reális legyen, és ne túlságosan távoli. Lehet egy végső cél, de előnyös, ha rövidebb távra szóló, sikerélményt biztosító részcélokat is kijelölnek. (Tanulmányi, vagy sport versenyen, stb. dobogós helyen szerepelni, amihez a tanulóval közösen kidolgozzák a végrehajtandó feladattervet.) Az eredményesség érzékelése fontos, mert a sikerek mindig visszaigazolják a fáradozás szükségességét.

Ide kapcsolódik egy másik fontos szempont, a feladatok és a (rész)célok adta újszerű kihívások folyamatos felállítása. Az alulteljesítő tehetséget mindig új és váratlan, intellektuális teljesítőképességet igénylő elvárások elé kell állítani. Vagy olyan, nem feltétlenül intellektuális teljesítményt jelentő megoldandó feladat elé, amely tehetségövezetéhez kapcsolható. Itt is érvényesülnie kell a fokozatosság elvének: a kisebb erőfeszítést, kreativitást igénylő feladatok megoldását nehezebbeknek kell követniük, és folyamatosan. Küzdjön meg a feladattal a sikerért, hogy

a következő, már nehezebb feladat megoldása valódi kihívást jelentsen számára, amiért érzése szerint érdemes ringbe szállnia. (A képletes formula egyben reális tartalom is, hiszen az ökölvívó tehetségek pallérozása is csak fokozatosan történhet, mert egy váratlan ütés okozta kudarc visszavetheti a fejlődésben, vagy esetleg végleg szakíthat a sportolással. Lásd: könnyűsúlyú profi világbajnokunk váratlan kiütését, aki aztán be is fejezte pályafutását.)

A kudarctűrő képesség szintje fontos személyiségmutató. Ez a továbblépések sikerét is befolyásolja. A fejlesztésnél ügyelni kell arra is, hogy az alulteljesítők személyiségére is egyfajta kettősség jellemző: őrizni a sikert, az eredményt, ugyanakkor a továbblépés miatt folytonos kockáztatnia kell. Kockára tenni egy-egy kihívással pl. a sportban elért eredményt, vagy a művészetben egy újabb állomást elérve kívánja megmutatni teljesítményét, de egy intellektuális tehetség esetében is van tétje a teljesítményre törekvésnek: hátha nem sikerül elérni a célt, netán rosszul old meg egy-egy feladatot. A maradni, és menni, az őrizni az eredményt, de fokozni is, dilemmája folytonosan felmerülhet. Ezekben az esetekben nagyon sok múlik a tehetségfejlesztő pedagóguson, a mentoron, a szülőkön, az edzőn, egyáltalán a segítőn.

Mit tegyek? Mi lesz velem, kérdezi önmagától az ifjú, aki szeretne sikerrel beilleszkedni a társadalomban, és számára kedvezően alakítani a jövőjét. Nem engedni rossz döntéseket hozni: ez a segítő felelőssége. Előrelátás és bátorság jelenthet igazi megoldást. A jól felkészített tehetséges ifjú nem csak speciális területén kapott képzést, kiegészítő gondozást, hanem gondoltak személyiségének kiegyensúlyozott fejlesztésére is. Reális és optimista döntés meghozatalához kell segíteni, hogy ne mondjon le további céljairól, lássa maga előtt a megoldandó feladatokat. A képességet meghaladó cél kitűzése, az erőt meghaladó feladatok megoldásának terve ugyanolyan hiba, mintha alábecsülve önmagát képességeihez nem méltó feladatra vállalkozik. Ez is alulteljesítés. Ha új élethelyzet elé kerül a fiatal – pl. befejezi az egyetemet, és gyengül, vagy megszűnik az addigi külön figyelem iránta – továbbra is olyan célok legyenek elé kitűzve, amelyek fejlődését biztosító további erőfeszítést igényelnek. Sokszor találkozunk azzal a jelenséggel, hogy egy-egy iskolafokozatot elhagyó diák új képzőhelyre kerül, és megszűnik iránta az addigi fokozott figyelem. Újból fel kell fedeztetni magát az új környezetben. Ha ott is van szervezett tehetséggondozás, akkor könnyebb dolga van. Ma már valójába minden intézményi szinten van szervezett tehetséggondozás, ha minden intézményben nincs is, vagy eltérő színvonalú. Zsolnai József professzor vezette kutató kisiskolások mozgalma egyre szélesebb kereteket ölt, nem is szólva Csermely Péter professzor által meghonosított és menedzselte kutató középiskolás diákok és tanárok mozgalmáról. A felsőoktatásban az Innovációs Alapítvány szintén ösztönzi a kreatív fiatalokat alkotások létrehozására. Egymásra épülhetnek tehát ezek a szintek. A közöttük kiépítendő korordináció azonban még nem teljes körűen működik. Nem szabad magukra hagyni az iskolát, vagy iskolatípust váltó tehetséges diákokat. Figyelni, segíteni kell őket mindaddig, amíg önállóvá nem válnak. Ez cél, és egyben feladat, hiszen miként Révész Géza (1878-1955)

írta éppen 90 évvel ezelőtt a Tehetség korai felismerése című munkájában:
„A tehetségtelenek sokan vannak és védik egymást. Meg kell kímélnünk a tehetséges embert, ki egész energiáját szellemi és erkölcsi életének elmélyítésére és alkotó munkára fordítja attól, hogy erejét a tehetségtelenek védőgyűrűjének áttörésére pazarolja.” Így igaz!

